

ISSN: 1814-6961 (print)
ISSN: 2788-9718 (online)

Отан тарихы Отечественная история History of the Homeland

**Үш айда бір рет шығатын ғылыми журнал
2025. № 28 (1)**

РЕДАКЦИЯ

Бас редактор

Қабылдинов Зиябек Ермұханұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының бас директоры (Қазақстан Республикасы, Алматы қ.)

Редакциялық алқа

Әбіл Еркін Аманжолұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан Республикасы, Астана қ.)

Абдырахманов Толобек Әбілұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, Қырғыз Республикасы Ұлттық ғылым академиясының корреспондент-мүшесі (Қырғыз Республикасы, Бішкек)

Апендиев Тимур Әкімханұлы – PhD докторы, доцент, жетекші ғылыми қызметкер, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты (Қазақстан Республикасы, Алматы қ.)

Горшенина Светлана Михайловна – PhD, тарих ғылымдарының кандидаты; CNRS Eur'Orbem, UMR 8224, CNRS/ Sorbonne университетінің зерттеу бөлімінің директоры (Франция, Париж)

Исмағұлов Оразақ Исмағұлұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР Қазақстан Республикасы Ұлттық музейінің физикалық антропология зертханасының меңгерушісі (Қазақстан Республикасы, Астана қ.)

Шиндзи Като – PhD (археология бойынша), Нарадағы мәдени құндылықтардың ұлттық ғылыми-зерттеу институты (Жапония, Нара)

Бирсель Каракоч – Уппсала университетінің түркі тілдерінің профессоры (Швеция, Уппсала қ.)

Мионг Сун-ок – антропология ғылымдарының докторы, қауымдастырылған профессор (Корея, Сеул)

Қозыбаева Махаббат Маликовна – PhD доктор; Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің «Алаш» мәдениет және рухани даму институтының жетекші ғылыми қызметкері (Қазақстан Республикасы, Астана қаласы)

Моррисон Александр – PhD, NewCollege профессоры, Оксфорд (Ұлыбритания, Оксфорд)

Мотузаите-Матузевичюте Гидре – археология ғылымдарының докторы, профессор, Вильнюс университетінің «Биоархеология» ғылыми орталығының жетекшісі (Литва, Вильнюс)

Муминов Әшірбек Құрбанұлы – тарих ғылымдарының докторы, арабтанушы, профессор; ИКҰ (Орталық Азия) ұйымдастыру қызметінің бас директорының кеңесшісі (Түркия, Стамбул)

Нұрсан Әлімбай – тарих ғылымдарының кандидаты, профессор, Ш.Ш.Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының бас ғылыми қызметкері (Қазақстан Республикасы, Алматы қ.)

Отенова Гүлфира Елубайқызы – тарих ғылымдарының докторы, Ә. Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің профессоры (Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.)

Оутрам Алан – археология ғылымдарының докторы, Эксетер университетінің археология және тарих кафедрасының профессоры (Ұлыбритания, Эксетер)

Романова Екатерина Назаровна – Солтүстіктің байырғы халықтарының мәселелері және гуманитарлық зерттеулер институтының этнологиялық зерттеулер орталығының жетекшісі (АН СР(Ы) ХР) (Ресей Федерациясы, Якутск қ.)

Рюосуке Оно – Васеда университетінің тереңдетілген гуманитарлық зерттеулер орталығының доценті (Жапония, Токио)

Сәбитов Жақсылық Мұратұлы – Жошы Ұлысын зерттеу ғылыми институтының директоры, PhD доктор (Қазақстан Республикасы, Астана қаласы)

Томохико Уяма – PhD докторы, Хоккайдо университетінің славян және еуразиялық зерттеулер орталығының профессоры (Жапония, Саппоро)

Финке Питер – PhD докторы, Цюрих университетінің Макс Планк институтының профессоры (Швейцария, Цюрих)

Шотанова Ғалия Айтжанқызы – тарих ғылымдарының кандидаты, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының жетекші ғылыми қызметкері (Қазақстан Республикасы, Алматы қ.)

Жауапты редактор

Абдулина Ақсұңқар Тұрсынқызы

Жауапты хатшы және редактор

Мырзаходжаев Қуаныш Мәдиұлы

Редакторлар

Қасымова Дидар Бейсенғалиқызы

Черниенко Денис Аркадьевич

Досымбетов Нұрлыбек Айдарбекұлы

Көбеев Рүстем Джаулыбайұлы

Техникалық көмек

Қонырбеков Медет Жаугааштыұлы

Зікірбаева Венера Серікқызы

Копеева Сания Жуматайқызы

РЕДАКЦИЯ

Главный редактор

Кабульдинов Зиябек Ермуханович – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, генеральный директор Института истории и этнологии имени Ч.Ч. Валиханова (Республика Казахстан, г. Алматы)

Члены редакционной коллегии

Абиля Еркин Аманжолович – доктор исторических наук, профессор (Республика Казахстан, г. Астана)

Абдырахманов Толобек Абилович – доктор исторических наук, профессор, член-корреспондент НАН КР (Кыргызская Республика, г. Бишкек)

Апендиев Тимур Акимханович – PhD, ассоциированный профессор, ведущий научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова (Республика Казахстан, г. Алматы)

Горшенина Светлана Михайловна – доктор PhD, кандидат исторических наук; директор по исследованиям CNRS Eur'Orbem, UMR 8224, CNRS/Университет Сорбонны (Франция, г. Париж)

Исмагулов Оразак Исмагулович – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, заведующий лабораторией физической антропологии Национального музея РК (Республика Казахстан, Астана)

Като Синдзи (Shinji Kato) – PhD (в области археологии), Национальный научно-исследовательский институт культурных ценностей в Наре (Япония, г. Нара)

Бирсель Каракоч, профессор тюркских языков, Уппсальский университет (Швеция, г. Уппсала)

Мионг Сун-ок – доктор антропологии, ассоциированный профессор (Корея, г. Сеул)

Козыбаева Махаббат Маликовна – доктор PhD; ведущий научный сотрудник Института культуры и духовного развития «Алаш» Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева (Республика Казахстан, Астана)

Моррисон Александр – PhD, профессор NewCollege, Оксфорд (Великобритания, Оксфорд)

Мотузаите-Матузевичюте Гидре – доктор археологии, профессор, руководитель Научного центра «Биоархеология» Вильнюсского университета, (Литва, г. Вильнюс)

Муминов Аширбек Курбанович – доктор исторических наук, арабист, профессор; консультант Генерального директора по организационной деятельности ОИК (Центральная Азия), (Турция, Стамбул)

Нурсан Алимбай – кандидат исторических наук, профессор, главный научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова (Республика Казахстан, г. Алматы)

Отеева Гульфира Елубаевна – доктор исторических наук, профессор Павлодарского педагогического университета им. А.Х. Маргулана (Республика Казахстан, г. Павлодар)

Оутрам Алан – доктор археологических наук, профессор департамента археологии и истории университета Эксетере (Великобритания, г. Эксетер)

Романова Екатерина Назаровна, руководитель Центра этнологических исследований Института гуманитарных исследований и проблем малочисленных народов Севера (ИГИ АН РС(Я)) (Российская Федерация, г. Якутск)

Рюосуке Оно – доцент, Центр перспективных гуманитарных исследований, Университет Васеда (Япония, г. Токио)

Сабитов Жаксылык Муратович – директор Научного института изучения Улуса Джучи, доктор PhD (Республика Казахстан, г. Астана)

Томохико Уяма – PhD, профессор Центра славянско-евразийских исследований университета Хоккайдо (Япония, г. Саппоро)

Финке Петер, доктор PhD, профессор Института Макса Планка, университет Цюриха (Швейцария, г. Цюрих)

Шотанова Галия Айтжановна – кандидат исторических наук, ведущий научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова (Республика Казахстан, г. Алматы)

Ответственный редактор

Абдулина Аксункар Турсуновна

Ответственный секретарь и редактор

Мурзаходжаев Куаныш Мадиевич

Научные редакторы:

Касымова Дидар Бейсенгалиевна

Черниенко Денис Аркадьевич

Досымбетов Нурлыбек Айдарбекович

Кубеев Рустем Джаулыбайулы

Техническое сопровождение

Конырбеков Медет Жаугаитиевич

Зикирбаева Венера Сериковна

Копеева Саня Жуматаевна

EDITORIAL TEAM

Editor-in-Chief

Kabul'dinov Ziyabek Ermukhanovich – Doctor of Historical Sciences Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, general Director of Valikhanov Institute of History and Ethnology (Republic of Kazakhstan, Almaty)

Editorial board members

Abil Erkin Amanzholovich – Doctor of Historical Sciences, Professor (Republic of Kazakhstan, Astana)

Abdyrakhmanov Tolobek Abilovich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of the Kyrgyz Republic (Kyrgyz Republic, Bishkek)

Apendiev Timur Akimkhanovich – PhD, associate professor, leading researcher at the Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology (Republic of Kazakhstan, Almaty)

Gorshenina Svetlana Mikhailovna – PhD, Candidate of Historical Sciences; Research Director of CNRS Eur'Orbem, UMR 8224, CNRS/Sorbonne University (France, Paris)

Ismagulov Orazak Ismagulovich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Head of the Laboratory of Physical Anthropology of the National Museum of the Republic of Kazakhstan (Republic of Kazakhstan, Astana)

Shinji Kato – PhD (Archaeology), Nara National Research Institute for Cultural Properties (Japan, Nara)

Birsel Karakoch – Professor of Turkic Languages, Uppsala University (Sweden, Uppsala)

Myong Soon-ok – PhD (Anthropology), Associate Professor (Seoul, Korea)

Kozybaeva Makhabbat Malikovna – PhD; Leading Researcher, Institute of Culture and Spiritual Development «Alash» of the L.N. Gumilyov Eurasian National University (Republic of Kazakhstan, Astana)

Morrison Alexander – PhD, Professor, New College, Oxford (United Kingdom, Oxford)

Motuzaitė-Matuzevichute Gidrė – Doctor of Archaeology, Professor, Head of the Scientific Center «Bioarchaeology» of Vilnius University, (Lithuania, Vilnius)

Muminov Ashirbek Kurbanovich – Doctor of Historical Sciences, Arabist, Professor; Consultant to the Director General for Organizational Activities of the OIC (Central Asia), (Turkey, Istanbul)

Nursan Alimbay – Candidate of Historical Sciences, Professor, Chief Researcher at the Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology (Republic of Kazakhstan, Almaty)

Otepova Gulmira Elubayevna – Doctor of Historical Sciences, Professor at the A. Margulan Pavlodar Pedagogical University (Republic of Kazakhstan, Pavlodar)

Outram Alan – Doctor of Archaeological Sciences, Professor of the Department of Archaeology and History, University of Exeter (Great Britain, Exeter)

Romanova Ekaterina Nazarovna – Head of the Center for Ethnological Research, Institute for Humanitarian Research and Problems of Indigenous Peoples of the North (IHR RAS (Yakutia)) (Russian Federation, Yakutsk)

Ryuosuke Ono – Associate Professor, Center for Advanced Humanitarian Studies, Waseda University (Japan, Tokyo)

Sabitov Zhaksylyk Muratovich – Director of the Scientific Institute for the Study of the Ulus of Jochi, PhD (Republic of Kazakhstan, Astana)

Tomohiko Uyama – PhD, Professor, Center for Slavic-Eurasian Studies, Hokkaido University (Japan, Sapporo)

Finke Peter – PhD, Professor, Max Planck Institute, University of Zurich (Switzerland, Zurich)

Shotanova Galiya Aitghanovna – Candidate of historical sciences, leading researcher at the Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology (Republic of Kazakhstan, Almaty)

Editor-in-Chief

Abdulina Aksunkar Tursunovna

Responsible Secretary and Editor

Murzakhodjaev Kuanysh Madievich

Scientific Editors:

Kasymova Didar Beysengalieva
Chernienko Denis Arkadyevich
Dosymbetov Nurlybek Aidarbekovich
Kubeev Rustem Dzhaubayuly

Technical support

Konyrbekov Medet Zhaugashtievich
Zikirbaeva Venera Serikovna
Kopeeva Saniya Zhumataevna

Published in the Kazakhstan
Otan tarikhyy
Has been issued as a journal since 1998
ISSN: 1814-6961 (Print)
ISSN: 2788-9718 (Online)
2025. Vol. 28. Is. 2. Pp. 307–319
Journal homepage:
<https://otan.history.iie.kz>

FTAXP / MPHTI / IRSTI 03.20

https://doi.org/10.51943/2788-9718_2025_28_2_307-319

ӘЛКЕЙ МАРҒҰЛАН ЖӘНЕ САРАЙШЫҚ АРХЕОЛОГИЯСЫ

Ахметова Улжан Төлегенқызы¹

¹Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті
(1-үй, Студенттер даңғ., 060011 Атырау қ., Қазақстан Республикасы)
Тарих ғылымдарының докторы, қауымдастырылған профессор
<https://orcid.org/0000-0002-4274-8602>. E-mail: ulzhan.a67@mail.ru

© Ш.Ш. Уәлиханов атындағы ТЭИ, 2025

© Ахметова У.Т., 2025

Аңдатпа. *Kіріспе.* Бұл мақала ортағасырлық Сарайшық қаласын зерттеу контексінде көрнекті қазақ ғалымы Әлкей Хақанұлы Марғұлан жүргізген ғылыми зерттеулер тарихына арналған. Ұлыстың астаналық қалаларының бірі болған Сарайшық ұзақ уақыт бойы ғалымдардың назарынан тыс қалып келген. Алайда XX ғасырдың ортасында Ә.Х. Марғұланның бастамасымен бұл маңызды ескерткішті жүйелі археологиялық және тарихи зерттеу жұмыстары басталды. *Зерттеу мақсаты мен міндеттері.* Зерттеудің мақсаты – ортағасырлық Сарайшық қаласын зерттеудегі Ә.Х. Марғұланның үлесін анықтау және осы ескерткішке қатысты оның ғылыми қызметінің негізгі кезеңдерін айқындау. Осы мақсатқа қол жеткізу үшін келесі міндеттер қойылды: Ә.Х. Марғұланның не себепті Сарайшықты – Ұлыстың астаналық қалаларының бірі ретінде ғылыми қауымдастықтың назарына ұсынғанын анықтау; бастапқыда «Сарайшық-Ұлытау» деп аталған, кейін Батыс Қазақстан экспедициясына айналған археологиялық экспедицияны ұйымдастыру барысын талдау; 1940–1950 жылдары Сарайшықта жүргізілген зерттеулердің негізгі кезеңдері мен нәтижелерін сипаттау; бұл зерттеулердің ескерткішті қазіргі ғылыми тұрғыдан зерделеудегі тарихи және ғылыми маңызын ашып көрсету. *Зерттеу әдістері.* Зерттеу барысында археологиялық және мұрағаттық дереккөздерді жүйелі тұрғыдан талдау, бұрын жүргізілген зерттеулерге салыстырмалы-тарихи әдіс қолдану, материалдарды проблемалық-тақырыптық тұрғыда топтастыру әдістері пайдаланылды. Ерекше көңіл бұрын ғылыми айналымға енгізілмеген мұрағат құжаттарына бөлінді. *Зерттеу нәтижелері.* Анықталғандай, Ә.Х. Марғұлан мұрағаттық және далалық материалдар негізінде алғашында «Сарайшық-Ұлытау» деп аталған, кейін «Батыс Қазақстан археологиялық экспедициясы» атауын алған экспедицияны ұйымдастырған. Оның зерттеулерінің нәтижесінде Сарайшық қаласының жоспарлық құрылымы, аумақтық ауқымы және тарихи маңызы туралы алғашқы ғылыми түсініктер қалыптасты. Ғалым ескерткішті мәдени мұра ретінде сақтау мәселесіне ерекше көңіл бөлді. *Қорытынды.* Осылайша, Ә.Х. Марғұлан ортағасырлық Сарайшықты зерттеу және ғылыми айналымға енгізу ісінде маңызды рөл атқарды. Оның еңбектері отандық археологиядағы олқылықтың орнын толтырып қана қоймай, Сарайшықтың маңызды мәдени-тарихи орталық ретінде танылуына септігін тигізді. Ә.Х. Марғұланның жетекшілігімен жүргізілген зерттеулер болашақ археологиялық ізденістерге берік негіз қалап, ғылыми тәсілдің сабақтастығын қамтамасыз етті.

Түйін сөздер: Қазақстан тарихы, археология тарихы, Әлкей Марғұлан, архивтік құжаттар, дерек, зерттеулер, Сарайшық, Сарайшық-Ұлытау экспедициясы, Батыс Қазақстан экспедициясы, барлау.

Алғыс: Мақала № BR22082480 «Алтынордалық Сарайшық, Ұшқан, Ащысай, Қарағайлы ескерткіштері тарихи-мәдени мұра контекстінде (XIII-XV ғғ.)» атты ғылыми бағдарламаны жүзеге асыру аясында дайындалды.

Дәйексөз үшін: Ахметова У.Т. «Ә. Марғұлан және Сарайшық археологиясы» // Отан тарихы. 2025. Т. 28. № 2. 307–319-бб. [қазақша]. DOI: 10.51943/2788-9718_2025_28_2_307-319

АЛКЕЙ МАРГУЛАН И АРХЕОЛОГИЯ САРАЙШЫКА

Ахметова Улжан Толегенқызы¹

¹ Атырауский университет имени Х. Досмухамедова

(д. 1, просп. Студенческий, 060011 Атырау, Республика Казахстан)

Доктор исторических наук, ассоциированный профессор

<https://orcid.org/0000-0002-4274-8602>. E-mail: ulzhan.a67@mail.ru

© ИИЭ им. Ч.Ч. Валиханова, 2025

© Ахметова У.Т., 2025

Аннотация. *Введение.* Настоящая статья посвящена истории научных исследований, проведённых выдающимся казахским учёным Алкеем Хакановичем Маргуланом, в контексте изучения средневекового города Сарайшык. Сарайшык, являвшийся одним из значимых центров Улуса Джучи, на протяжении долгого времени оставался в тени научного внимания. Однако благодаря инициативе А.Х. Маргулана, в середине XX века начался систематический процесс археологического и исторического изучения этого важного памятника. *Цель и задачи исследования.* Целью данного исследования является определение вклада А.Х. Маргулана в изучение средневекового города Сарайшык и выявление основных этапов его научной деятельности, связанных с этим памятником. Для достижения поставленной цели были определены следующие задачи: изучить причины, по которым А.Х. Маргулан обратил внимание научного сообщества на Сарайшык как на один из столичных городов Улуса Джучи; проанализировать ход организации «Сарайшык-Улытауской» археологической экспедиции, позже преобразованной в Западно-Казахстанскую экспедицию; охарактеризовать основные этапы и результаты исследований, проведённых А.Х. Маргуланом в Сарайшыке в 1940–1950-е годы; раскрыть историческое и научное значение этих исследований для современного изучения памятника. *Методы исследования.* В процессе научного анализа были использованы следующие методы: системный подход к рассмотрению археологических и архивных источников, сравнительно-исторический анализ ранее проведённых исследований, проблемно-тематическая группировка материалов. Особое внимание уделено архивным документам, впервые вводимым в научный оборот. *Результаты исследования.* Установлено, что А.Х. Маргулан на основе архивных и полевых материалов инициировал создание экспедиции, изначально названной «Сарайшык-Улытауской», впоследствии получившей название Западно-Казахстанской археологической экспедиции. Результаты его исследований стали основой для формирования первых научных представлений о планировочной структуре города Сарайшык, его территориальном охвате и историческом значении. Особое внимание учёный уделил вопросам сохранения памятника как культурного наследия. *Заключение.* Таким образом, А.Х. Маргулан сыграл ключевую роль в изучении и популяризации средневекового Сарайшыка. Его работы не только заполнили пробел в отечественной археологии, но и способствовали признанию Сарайшыка как важного культурно-исторического центра. Исследования, проведённые под руководством А.Х. Маргулана, заложили прочную основу для дальнейших археологических изысканий и обеспечили преемственность научного подхода.

Ключевые слова: История Казахстана, история археологии, Алькей Маргулан, архивные документы, источники, исследования, Сарайшык, Сарайшык-Улытауская экспедиция, Западно-Казахстанская экспедиция, разведка

Благодарности: Статья подготовлено в рамках реализации программы BR22082480 «Золотоордынские памятники Сарайшык, Ушкан, Ащысай, Карагайлы в контексте историко-культурного наследия (XIII-XV вв.)».

Для цитирования: Ахметова У.Т. Алкей Маргулан и археология Сарайшыка //Отан тарихы. 2025. Т. 28 № 2. С. 307–319 [на казахском]. DOI: 10.51943/2788-9718_2025_28_2_307-319

AIKEY MARCULAN AND ARCHAEOLOGY OF SARAYSHYK

Ulzhan Tolegenkizi Akhmetova¹

¹Kh. Dosmukhamedov Atyrau University
(1, Studentskiy Ave., 060011 Atyrau, Republic of Kazakhstan)
Doctor of Historical Sciences, Associate Professor
<https://orcid.org/0000-0002-4274-8602>. E-mail: ulzhan.a67@mail.ru

© Valikhanov IHE, 2025

© Akhmetova U.T., 2025

Abstract. *Introduction.* This article is devoted to the history of academic research conducted by the prominent Kazakh scholar Alkey Khakanovich Margulan in the context of studying the medieval city of Saraishyk. As one of the significant centers of the Ulus of Jochi, Saraishyk remained overlooked by scholars for a long time. However, thanks to A.Kh. Margulan's initiative, a systematic process of archaeological and historical study of this important site began in the middle of the 20th century. *Research aim and objectives.* The aim of this study is to determine the contribution of A.Kh. Margulan to the study of the medieval city of Saraishyk and to identify the main stages of his scholarly work related to this site. To achieve this goal, the following objectives were defined: to examine the reasons why A.Kh. Margulan drew the attention of the academic community to Saraishyk as one of the capital cities of the Ulus of Jochi; to analyze the organization of the «Saraishyk-Ulytau» archaeological expedition, later transformed into the West Kazakhstan Expedition; to describe the main stages and results of A. Kh. Margulan's research in Saraishyk during the 1940-1950s; and to reveal the historical and scientific significance of these studies for the modern understanding of the site. *Research methods.* The study employed the following methods: a systematic approach to the analysis of archaeological and archival sources, comparative historical analysis of previous research, and problem-thematic grouping of materials. Special attention was given to archival documents introduced into academic circulation for the first time. *Research results.* It was established that based on archival and field materials, A.Kh. Margulan initiated the creation of an expedition originally named the «Saraishyk-Ulytau Expedition» which later became the West Kazakhstan Archaeological Expedition. The results of his research formed the basis for the first academic concepts of the city's layout, its territorial scope, and historical importance. The scholar placed special emphasis on the preservation of the site as a cultural heritage monument. *Conclusion.* Thus, A.Kh. Margulan played a key role in the study and popularization of medieval Saraishyk. His work not only filled a gap in national archaeology but also contributed to the recognition of Saraishyk as an important cultural and historical center. The research carried out under his leadership laid a solid foundation for future archaeological investigations and ensured continuity in the scholarly approach.

Keywords: History of Kazakhstan, history of archaeology, Alkey Margulan, archival documents, sources, research, Saraishyk, Saraishyk-Ulytau expedition, West Kazakhstan expedition, archaeological reconnaissance.

Acknowledgments: This article was prepared within the framework of the BR22082480 program: “Golden Horde monuments Saraishyq, Ushkan, Ashysay, Karagaily in the Context of Historical and Cultural Heritage (XIII-XV centuries)”.

For citation: Akhmetova, U.T. Alkey Margulan and archaeology of Sarayshyq // Otan Taryhy. 2025. Vol. 28. No. 2. Pp. 307–319 [in Kazakh]. DOI: 10.51943/2788-9718_2025_28_2_307-319

Кіріспе. Ортағасырлық Сарайшық - Ұлы Жібек жолындағы шығыс пен батысты байланыстырған сорап жолдың ортасындағы саяси әлеуметтік-экономикалық жағынан дамыған заманының гүлденген қаласы болған. Қазірде Сарайшыққа байланысты зерттеулер әр сала мамандары арасында әрқашанда қызығушылық тудыруда. Тақырып өзекті, өйткені, ортағасырлық Сарайшық тарихымыздың жүйелі зерттеуді қажет ететін тұсы, қазірде бұл мәселе әлем тарихының бөлшегі ретінде қайта зерттеу жұмыстары қолға алынып жатыр.

Мақаланың басты мақсаты Ә. Марғұланның ортағасырлық Сарайшыққа байланысты зерттеулерін саралау көзделінді. Осыған орай зерттеу міндеттеріне: Ә. Марғұланның археология ғылымына және Жошы Ұлысы дәуірінің астаналық қалаларының бірі Сарайшыққа назар аударуы себептерін зерттеу; Сарайшық-Ұлытау экспедициясының ұйымдастырылуы; кейін оның Кеңестер Одағы деңгейінде Батыс Қазақстан экспедициясы аталып, Сарайшыққа қатысты ғалым зерттеулерінің кезеңдеріне, нәтижелеріне тоқталу; XX ғасырдың 40-50 жылдардағы Сарайшық қаласына қатысты зерттеулерінің тарихи маңызын ашу; Ғалымның ғылыми тұжырымдарының сабақтастығына назар аудару.

Материалдар мен әдістер. Мақалаға қажетті материалдар Қазақстан Республикасы Орталық мемлекеттік архивіндегі (ҚР ОМА) Әлкей Марғұланның Р2415 - жеке тектік қоры, Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым Комитетінің «Ғылым Ордасы» (ҚР ҒЖБМ ҒК ҒОА) архивінің 11-қорынан 1950-1952 жылдар аралығындағы Тарих және этнология институтының жылдық есептері, Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым Комитетінің Әлкей Марғұлан атындағы Археология институтының архивінің 11-қорының (ҚР ҒЖБМ ҒК АИА) Батыс Қазақстан археологиялық экспедициясының есептері, Ресей Ғылым Академиясы Н.Н. Миклухо-Маклай атындағы Этнология, антропология институты архиві (РҒА ЭАИА) 142-қоры, Ресей Ғылым Академиясы архиві (РҒАА) 457- қоры және тақырыпқа сай жарық көрген ғылыми мақалалар мен зерттеулер негізінде талданады.

Қолданылған әдістерге тоқталсақ, зерттеу барысында архивтерде хатталған ғалымның Сарайшыққа жүргізген далалық барлау және археологиялық экспедициясының есептері ҚР ҒЖБМ ҒК АИА. ҚР ҒЖБМ ҒК ҒОА [11к.], мекемелердің қатынас іс-құжаттары РҒА ЭАИА [142-қор], РҒАА [457-қор], Ә. Марғұланның жеке тектік қоры ҚР ОМА [Р2415-к.] деректік құжаттары ғылыми айналымға қосылды. Мақалада талдау, салыстырмалы зерттеу және тарих ғылымында қалыптасқан тарихилық, хронологиялық, объективтілік принциптері басшылыққа алынды. Сонымен бірге Ә. Марғұланның ортағасырлық Сарайшыққа қатысты зерттеулеріне шолу жасаған қазіргі отандық [Касенов, 2011], [Ахметова, 2013], [Жұмабаева, 2015], [Мұқтар, 2019], [Мұқтар, Жұмабаев, 2020: 4-10] [Жұмабаев, 2020: 126], [Манапова, 2021 50-63] және шет елдік [Serhan Cinar, 2021], [Elvin Yıldırım, 2024] еңбектері зерттеу барысында Ә. Марғұланның ғылыми тұжырымдарымен салыстырыла сарапталды.

Талқылау. Ә. Марғұланға дейін 1834 жылы ортағасырлық Сарайшық қаласы құландыларында болған К.Ф. Гебель қала құрылыстарын анықтап, ортағасырлық көрханаларды ашқан. Сол кезеңде, XIX ғасырда Сарайшық қаласы орнына қазба жұмыстарын кез-келген адам жүргізгенін байқауға болады [Ахметова, 2013: 48]. Сарайшық қирандысын зерттеуде А.С. Алексеевтің еңбегі зор. Ол 1861 жылғы ортағасырлық қаланы көзімен көреді. Топограф алғаш рет қала цитаделінің аумағын сызып, «Хан моласын» анықтайды [Жұмабаева, Кипиев, 2015: 55].

Ал кәсіби археологтар зерттеулерінен Ә. Марғұланға дейін жүргізген Саратовтық археолог Н. Арзютовтың археологиялық қазбасын атауымызға болады. Н. Арзютов қаланың бірнеше жерінен қазба салып, ортағасырлық қалада ел билеушілер пантеоны жатқанын айтып, алтынордалық қала екенін дәлелдеді [Мұқтар және өзге де, 2018: 93]. Кейін ғалымның репрессияға ұшырауы оның болашақ зерттеулеріне кедергі болғанын байқаймыз. Ғалым Әлкей Марғұланның 1950 жылғы Сарайшықта жүргізілген археологиялық зерттеулері турасында археолог М. Касеновтың «Академик Ә. Марғұланның Сарайшықтағы зерттеулері» [Касенов, 2011], Ә. Мұқтардың Әлкей Марғұланның Сарайшықтың зерттеуі» [Мұқтар, 2019], Ә. Мұқтар, А. Жұмабаевтың «Әлкей Марғұлан және Сарайшық» [Мұқтар, Жұмабаев, 2020:4-10], А. Жұмабаевтың «Батыс Қазақстан археологиялық экспедициясы және Сарайшық» [Жұмабаев, 2020: 126], Ә.М. Манапованың «Ә.Х. Марғұланның еңбектеріндегі керуен жолдары» [Манапова, 2021: 50-63] мақалалары жарық көрді. Аталған зерттеулерде Ә. Марғұлан атындағы Археология институты архивінде сақталған Батыс Қазақстан археологиялық экспедициясы есебінің материалдары

қамтылған. Сонымен бірге ғалым зерттеулеріне түрік зерттеушілері [Serhan Cinar, 2021], [Elvin Yıldırım, 2024] назар аударып, оның Қазақстан – және әлем археологиясына қосқан үлесін саралап, Қазақстан археологиясының болашағына көз тігеді.

Нәтижелер. Әрине, Ә.Х. Марғұланның Сарайшық қаласын зерттеуге бірнеше ғылыми зерттеу жолдарынан өтіп келгені белгілі. Ол 1926 жылдан КСРО ҒА Қазақстандық экспедициясының антропологиялық бөлімінде аудармашы, әрі тәжірибе жинаушы, 1931-1934 жылдары Материалдық Мәдениет тарихы мемлекеттік академиясының аспиранты болған кезеңнен қазақ тарихын бүтіндеуге белсене кіріскен болатын [РҒА ММТИА.2 қ. 5 т. 204 іс. 1-7 п.].

Ә. Марғұлан Алтынорда, Сарайшық тарихына «Хандар жарлығының тарихи маңызы» (1943), «Қазақ халқының эпикалық жыр дастандары» (1945) тақырыбында қорғаған кандидаттық, докторлық диссертацияларын дайындау барысында назар аударды деп есептейміз. Оның Сарайшық тарихына тікелей қатысы бар «Ер Тарғын», «Едіге» жырларын талдап зерттеуі Жошы Ұлысы дәуірі тарихына жетелегені анық. Ол ел ішінен халық жадына сақталған жырларды жинаудан бастаған болатын. Ғалымның Сарайшық туралы ел ішінен және архивтерден, халық аузындағы аңыз әңгімелері мен тарихи жырлардың бірнеше нұсқаларын жинақтаған. Атасақ, Батыс Қазақстан облысының тұрғыны Қ. Айтқалиевтің Ә. Марғұланға өз құлағымен естіген «Едіге батыр», «Бейбарыс батыр» туралы жыр жолдарының ауызекі нұсқасын жолдаған [ҚР ОМА, Р2415-қ. 1-т. 552-іс. 1-13 п.].

Дегенмен бұл жылдары КСРО көлемінде Алтынорда тарихына, эпостық жырларға, ондағы Едіге биге қатысты теріс көзқарас қалыптаса бастады. Ол 1944 жылдың тамызында Москвада бүкілодақтық коммунистік партиясы Орталық комитетінің «Татар партия ұйымындағы жаппай саяси және идеологиялық жұмысты жақсарту шаралары» (Постановление ЦК ВКП (б) «О состоянии и мерах улучшения массово-политической и идеологической работы в Татарской партийной организации» от 9 августа 1944 г.) атты қаулысынан соң ерекше күшейді. Қаулыда тарих туралы жазылған еңбектерде «ұлттық сипаттағы кемшіліктер мен қателіктерді» санамалап, кейбір татар тарихшылары мен әдебиетшілерінің ұлтшылдық сипаттағы «Алтынорда тақырыбына» көңіл бөлгенін, «хандар мен феодалдарды насихаттайтын «Едіге» эпостық жырына маңыз берген» қателіктері мен кемшіліктерін қалпына келтіруге тапсырма берген болатын.

Қазақстанға 1945 жылы қазан айында тексеріске келген комиссия бүкілодақтық коммунистік партия орталық комитетінің хатшысы Г. Маленковқа жолдаған хатында тарих пен әдебиет тақырыбында жазылған еңбектерде «кемшіліктер мен қателіктер» кездесетінін жазып, онда Қазақстанда Алтынорда мен Едігенің рөлін асыра бағалағандар қатарына Ә. Марғұланды қосады. Комиссия: «1944 жылы Ғылым Академиясының қазақ бөлімі дайындаған «Тарихи жинақта» шыққан жолдас Марғұланның «Ер Едіге» мақаласында «Едіге – Алтынорда дәуіріндегі ең ерекше тұлғалардың бірі. Едіге бүкіл өмірін Отанына арнаған. Сондықтан оның есімі қанша ғасыр өтсе де, ұмытылмай келеді» деген жолдар кездеседі», - деген ғалым ойына ерекше назар аударған [Әлкей Марғұлан ..., 2019]. Осылайша, комиссия жоғарыдағы қаулы шешімін негізге алып, «ұлттық сипаттағы кемшіліктер мен қателіктерді» тауып, ұлттық тарих ғылымының дамуына соққы жасады. Міне, уақыт өте келе заманның саяси ағымына қарамастан, ғалым ортағасырлық Сарайшық тарихын зерттеуді одақтық деңгейге қойып, қайыра қолған алған болатын.

1946 жылы ҚазКСР ҒА шешімімен төменгі палеолит ескерткіштерінен бастап ортағасырлық қалалар өркениеті ошақтарын зерттейтін Орталық Қазақстан археологиялық экспедициясы құрылып, басшылығына Ә. Марғұлан тағайындалады [Ысмаилов, 2024: 79-80 б.]. Жаңадан құрылған экспедицияның басты мақсаты Орталық Қазақстанда жоспарланған табиғат байлықтарын игеру мен жүргізілетін ірі құрылыстар алдындағы зерттеу болатын. Ә. Марғұлан 1946 жылы жасаған Орталық Қазақстан археологиялық экспедициясының жоспарында: «Экспедиция Орталық Қазақстанның көне ескерткіштерін зерттеуді, ежелгі Қазақстан даласындағы отырықшы және көшпелі көне мәдениет ескерткіштерін жаңа археологиялық материалдар арқылы анықтауды мақсат етіп отыр...», - деп анықтайды [Бейсенов және өзге де, 2017:52].

Ә. Марғұлан жұмыс жоспарына берген қосымша түсіндірме жазбасында 1940-1950 жылдар аралығында археологиялық зерттелуін: «Төртінші бесжылдықтағы ең маңызды археологиялық мәселе оңтүстік және Орталық Қазақстанның ежелгі қалалары мен сәулет ескерткіштерінің қирандыларын зерттеу болып табылады, олардың көпшілігі көне ғимараттарға байланысты, олар жойылу қаупінде тұр. ... Екі-үш бесжылдық ішінде осы қалалардың қирандыларының археологиялық қазбалары біздің музейлерімізді жаңа және өте құнды экспонаттармен байытуы тиіс, сонымен бірге, қазақ халқының тарихи өткеніне жаңа жарық түсіретін өте сирек кездесетін материалдар болып

табылады», - деп көрсетеді [Бейсенов және өзгелер, 2017: 54]. Міне, осы бағытта ғалым Сарайшыққа қатысты материалдар жинап, зерттеулерін тынбастан жалғастырады. Ә.Х. Марғұлан Е.И. Агеевамен біріге «Археологические работы и находки на территории Казахской ССР (с 1926 по 1946 гг.)» мақаласын жариялайды [Марғұлан, Агеева, 1948: 127]. Марғұланның мақаласы ғылыми ортаның назарын бірден өзіне аударды. 1949 жылы тарих, археология және этнология институтына Саратовтан ғалым И. Синицыннің жолдаған хатында аталған мақаламен танысып, ойын тарих институтының ғалымдарына хат арқылы жолдайды. Онда: «ҚазКСР ҒА Хабаршысының № 1 археологиялық сериясында жарық көрген А.Х. Марғұлан мен Е.И. Агееваның мақаласында 1937 жылы Гурьев облысында қазба жұмыстары туралы мәліметтер келтірілген. Алтынордалық Сарайшық қалашығының қирандылары және «барлық материал Саратов облыстық музейінде» деп көрсетілген (127-бет). Бұл дұрыс емес. Мен барлық материалдар толық өңделгеннен кейін (Саратов облысы музейінің бұрынғы ғылыми қызметкері Арзютов) Гурьев облыстық музейіне түскенін жақсы білемін, онда ол әлі күнге дейін сақтаулы болу керек», - деген жолдарды байқауымызға болады [ҚР ҒЖБМ ҒК ҒОА. 11-қ. 1-т. 557-іс. 207 п.]. Қазірде Н.К. Арзютовтың есебі Археология институты архивтік қорында сақтаулы.

Ғалымның Сарайшық зерттеулеріне қатысты ауызша, жазба деректеріне және археологиялық қазба жұмыстарына толық назар аударып, барлық қызметі ел алдында жүргізілді [Мұқтар және өзгелер, 2018: 280].

Экспедиция 1949 жылғы мекеме жұмыс жоспарында Ұлы даладағы керуен жолдарды, соның ішінде батыс аймақтағы экономикалық байланыс жолдарын анықтауға да бағыт алады. 1949 жылы Ә. Марғұлан бастаған археологтардың басты міндеттерінің бірі Қазақстанның археологиялық картасын құрау болатын. Картаны дайындауға кіші ғылыми қызметкерлер Е.И. Агеева, А.Г. Максимова және Т.И. Сенигова қатынасқан. Картаны аяқтау мерзімі 1950 жылдың желтоқсан айы белгіленген. Ал карта жасақтау мақсаты Қазақстан территориясындағы көне дәуір тарихы мәдени ескерткіштерінің орналасқан шекараларын нақтылап, белгілеу болған [ҚР ҒЖБМ ҒК ҒОА. 11-қ. 1-т. 67-іс. 12-п.].

Ортағасырлық Қазақстанның ерте, ортағасырлық ескерткіштерін зерттеу барысында Әлкей Хақанұлы «Сарайшық-Ұлытау» экспедициясын құру туралы: «Сарайшық қалашығы - Қазақстан аумағындағы ең маңызды археологиялық нысандардың бірі. Оны зерттеу, бұрыннан келе жатқан мәселе ретінде, бірнеше рет КСРО ҒА мекемелерінде және соңғы рет 1949 жылғы 26 қарашадағы КСРО ҒА Материалдық мәдениет тарихы институты отырыстарында талқыланды. Сарайшық қалашығын жедел зерттеу: біріншіден, қалашықтың уақтылы топографиялық көрінісін сызып алу қажеттілігі қазірде күн тәртібінде тұр, ең құнды тарихи ескерткіштерді картаға түсіру аса маңызды, өйткені, қалашық орнын Жайық өзенімен шайып кетуі салдарынан толық жойылу қаупі бар. Екіншіден, Сарайшық мәдениетін және Ұлытау ауданының ескерткіштерін бір уақытта дамыған және ұқсас сәттері баршылық, сондықтан салыстырмалы түрде зерттеу қажет», - деп түсіндірген [ҚР ҒЖБМ ҒК ҒОА. 11-қ. 1-т. 68-іс. 215, 216-пп.]. Ғалымның ортағасырлық Сарайшықты зерттеу ісі осылайша КСРО көлемінде қолдау табады. 1949 жылы 1 желтоқсанда КСРО ҒА Н.Я. Марр атындағы Материалдық мәдениет тарих институтының директоры орынбасары А.П. Окладников ҚазКСР ҒА Тарих, археология және этнография институтының директоры С.Н. Покровскийге Орта Азия археологиясын бірлесе зерттеу туралы ұсыныс жасайды [ҚР ҒЖБМ ҒК ҒОА. 11-қ. 1-т. 556-іс. 211-п.].

Кейін КСРО ҒА-ның Орта Азия Материалдық мәдениет тарихы институтының Ленинград бөлімшесі (ЛОИИМК) секторы мен Тарих, археология және этнография институтының қола ерте темір дәуірі секторларының біріккен мәжілісі өтеді. Мәжілісте С.С. Черников 1950 жылғы Қазақстандағы археологиялық жұмыстардың жоспары туралы сөйлеп, ортағасырлық Сарайшыққа экспедиция ұйымдастыру туралы шешім қабылданады және экспедиция жетекшілігіне Ә. Марғұлан бекітіледі [ҚР ҒЖБМ ҒК ҒОА. 11-қ. 1-т. 557-іс. 212-п.].

1950 жылы институттағы археологиялық сектор қызметкерлері «Қазақстанның археологиялық картасын жасау» жұмысы бойынша және археологиялық экспедицияларға дайындалып, далалық барлау ізденістерін 2 бағытта ғылыми-зерттеу жұмыстарын жүргізеді. Жыл ішінде карта бойынша сектор қызметкерлері ғылыми әдебиеттерді шолу арқылы және археологиялық зерттеулер негізінде облыстардағы, соның ішінде Батыс Қазақстан, Гурьев облыстарындағы материалдық мәдениет ескерткіштерін есепке алып, 800 ғылыми карточкасын даярлаған [ҚР ҒЖБМ ҒК ҒОА. 11-қ. 1-т. 68-іс. 1-п.].

Әлкей Хақанұлының далалық барлау экспедициясы 1950 жылы археолог профессор С.П. Толстов басқарған КСРО Ғылым Академиясының Этнография институты ұйымдастырған Хорезм археологиялық-этнографиялық экспедициясымен біріге тығыз байланыста жұмыс жасаған. 1950 жылы С.П. Толстов экспедициясының Сарайшыққа барлауының басты мақсаты: «Хорезм – Еділ аймағы аралығындағы көне керуен жолдарындағы археологиялық ескерткіштер сораптары бойымен зерттеу» деп анықталды. Арнайы Сарайшықты зерттеу үшін құрылған 16 адамнан тұратын топ жетекшілігіне Хорезм экспедициясы жетекшісінің орынбасары М.А. Орлов бекітіледі. Құрамында ғылыми қызметкерлер Н.Н. Вактурская, О.А. Вишневская, Ю.А. Рапопорт, А.Г. Тургенев-Амитиров, Р.Л. Садоков, Л.С. Толстова, архитектор А.А. Сипко, фотограф Г.А. Аргиропуло, көлік жүргізушілер Н.С. Горин, Р.Г. Рофин және басқалар енгізіледі [РҒА ЭАИА, 142-қ. 2-т. 15-іс. 32-п.].

Қазақ КСР Ғылым Академиясының «Тарих, археология және этнография» институтының 1950 жылғы 5 маусымдағы № 54 бұйрығымен институттың жоспарына сәйкес, осы жылдың 28 мамырынан бастап, Батыс Қазақстан (Сарайшық) археологиялық экспедициясын ұйымдастыру қолға алынды [Жумабаев, 2020: 126]. Ә.Х. Марғұлан бастаған Батыс Қазақстан археологиялық экспедициясы басты мақсаттарының бірі - XIII-XIV ғғ. қыпшақтарының материалдық мәдениеті мен әлеуметтік жүйесін анықтау, ортағасырлық Сарайшық қаласын зерттеу және Сарайшық-Ұлытау керуен жолдары сораптарына назар аудару, одан әрі Сарайшық-Үргеніш керуен жолдарына, керуен сарайларына барлау жүргізуді жоспарлаған. Бұл жөнінде зерттеуші Ә.М. Манапова мақаласында Ә.Х. Марғұланның басқаруымен 1950 жылы Батыс Қазақстан археологиялық экспедициясы Сарайшықтан Ырғыз даласы (Торғай) арқылы өтетін Ұлытауға дейінгі керуен жолын зерттеу мақсаты нәтижесі - Сарайшық қаласынан Үргеніш қаласына, Торғай және Ұлытау далаларына қарай қатынаған керуен жолдарының іздері табылғанын атап өтеді [Манапова, 2021:60].

1950 жылы Қазақстан жеріндегі археологиялық экспедицияны тарих археология институтының ұйымдастыруымен, Қазақ Ғылым Академиясының мүше-корреспонденті Ә.Х. Марғұланның жетекшілігімен, аға 2 ғылыми қызметкер, 2 ғылыми-техникалық қызметкер және 6 қара жұмысшы қатысқан. «Сарайшық – Ұлытау» далалық барлау экспедициясы басты мақсаты ортағасырлық Сарайшық қаласын және Сарайшық-Ұлытау керуен сорабын Ұлытаудағы ортағасырлық зерттеулерімен салыстыра қарастыру еді. Кейін «Сарайшық – Ұлытау» далалық барлау экспедициясы атауы «Батыс Қазақстан археологиялық экспедициясы» деп аталған. Бұл экспедиция 1950 жылы 25 мамыр мен 15 тамыз аралығында ұйымдастырылған. Сарайшық-Ұлытау экспедициясының смета шығыны есептеліп, ұйымдастыру уақыты 15-30 мамыр аралығына, ал далалық жұмыс уақыты - маусым, шілде, тамыз айларына белгіленді. Камералды кезеңі – қараша, желтоқсан уақыты болып белгіленді» [ҚР ҒЖБМ ҒК ҒОА. 11-қ. 1-т. 68-іс. 217-п.].

Сарайшықты зерттеу мәселесі архив құжаттардан байқағанымыздай, Орталық Қазақстан экспедициясының жұмыс жоспарынан туындағанын көреміз. Бұл экспедицияның жұмыс жоспарында «1950 жылғы Орталық Қазақстан экспедициясының негізгі міндеттерінің бірі - Жайық өзенінің оң жағалауында, Гурьевтен 45 км жоғары орналасқан Сарайшық қалашығын, сондай-ақ Сарайшықтан Ұлытауға, Ырғыз (Торғай) даласы арқылы өтетін керуен жолын зерттеу мәселесі болып табылады. Сондықтан экспедиция уақытша «Сарайшық-Ұлытау» деп аталады», - деп түсіндірме береді [ҚР ҒЖБМ ҒК ҒОА. 11-қ. 1-т. 557-іс. 215-п.].

Әлкей Хақанұлы бастаған «Сарайшық-Ұлытау» экспедициясының 1950 жылдың жазғы маусымындағы (маусым, шілде, тамыз) жоспарында алдарына төмендегідей міндеттерді қояды:

1. Ежелгі Сарайшық қаласының орналасқан жерін топографиялық түсіріліммен анықтау;
2. Алтын Орданың экономикалық тарихындағы Сарайшық қаласының орнын анықтау;
3. Ұлытау ауданының археологиялық ескерткіштерін Сарайшық қаласының мәдени қабаттарымен салыстырмалы зерттеу жүргізу;
4. Жайық өзені бойын барлау және Сарайшық қаласымен байланысты қалашықтардың кешендерін анықтау;
 - а) Қалашық айналасындағы ескерткіштерді толық қамти отыра, қалашық жоспары мен профилін аспаптармен түсіру;
 - ә) Қазба жұмыстары стратиграфиясын алдын-ала анықтау, қала жоспарын анықтау үшін маңызды делінген аумағына шурфтар салу және қазба жұмыстарын жүргізу арқылы қаланың орналасуын анықтау;

5 Сарайшық қаласымен байланысты қалашық кешендерді Жайық өзені бойымен барлау жүргізу;

6. Сарайшықтан Ембі (Жем) өзеніне дейінгі ежелгі керуен жолы бойымен барлау; Керуен сарайларының, көпірлердің, феодалдық қорғандардың, сәулет құрылыстарының және басқаларының қалдық жәдігерлерін анықтау («Байтак», «Таскешу», «Боқашы-Әулие», «Ұшқан» қалашығы және басқалары);

7. Сарайшықтан Ұлытауға дейінгі Ембі, Шалқар, Ырғыз, Торғайдың төменгі ағысына дейінгі басқа да керуен жолдармен (Балғасұнның, мешіттердің, Қызылтамның, Мықтан үйінің, Ырғыз өңірі бойынша, Қара-Жар, Науша, Қызыл-Қорған-Торғайдың төменгі ағысында) кеңейтілген барлау жұмыстарын жүргізу [ҚР ҒЖБМ ҒК ҒОА. 11-қ. 1-т. 68-іс. 215, 216-пп.] (1-сурет).

1 сур. Әлкей Марғұлан Сарайшықта. 1950 ж. «Сарайшық» музей-қорығы қоры
[Figure 1. Alkey Margulan is in Sarayshik. 1950 “Sarayshik” museum-reserve fund]

Ал бұл кезеңде Хорезм экспедициясы мүшелері 1950 жылы 6 шілдеде Орал қаласынан шығып, 7 шілдеде Сарайшыққа келеді. Кейін М.А. Орлов барлау экспедициясының қысқаша есебін және «Средневековая караванная дорога из Хорезма к Поволжью» атты мақаласын дайындайды. М.А. Орлов есебінде: «7-ісі күні Сарайшық қирандыларына қысқа мерзімді тексеру жүргізілді. Қазіргі заманғы елді мекені бар тарихи ескерткіштің аумағы солтүстікке қарай таралады... Біз қазіргі ауылдың солтүстігіндегі жартастың аумағын зерттедік. Мұнда біз күйдірілген кірпіштен жасалған бірнеше ірі пештердің қалдықтары, мұржа ретінде қызмет еткен керамикалық құбырлар анықталды. Жартаста кірпіштен жасалған көптеген қабірлер ашылды. Өзеннің биік жағалауы күйдірілген кірпіш қабатымен мол жабылған. Жиналған қиранды материалдар – әсіресе, Шемаха керамикасына дәлме-дәл ұқсайтын керамикалар бар», - деп ескерткішті сипаттайды [РҒА ЭАИА, 142-қ. 2-т. 15-іс. 33-п.].

Экспедиция басшысы барлау соңында: «Думаю, что несмотря на работ в результате маршрута можно считать установленным домонгольское происхождение караванной дороги. Более того мне кажется не случайно то, что нам не удалось обнаружить караван-сарай как на участке между Тас-Кичу и Сарайчиком так и в Сарайчике в сторону Сараев. Предполагаю, что собственно Хорезмская дорога от Тас-Кичу была направлена севернее по линии аналогичный пути следования Ибн-Фадлана. Предполагаю, что в золотоордынское время был использован и соответствующим образом поддерживался участок дороги обеспечивающей линию Куня-Ургенч – Тас-Кичу – Сарайчик – Сарай» деп қорытады [РҒА ЭАИА, 142-қ. 2-т. 15-іс. 38-п.]. М.А. Орлов Үргеніш – Сарай қалалары аралығындағы керуен жолдары алтынордалық кезеңге дейін болған, ал алтынордалықтар сол жолдарды пайдаланған деген тұжырымға келген. Ол Сарайшық арқылы өтетін керуен жолдарына айырықша назар аударып, Сарайшықтан Еділ бойларына қарай 50 км, Сарайшықтан Таскешуге қарай 50 км, барлығы 100 км аралықтан керуен сарай кездестіре алмайды. Дегенмен ол қала орнынан табылған жәдігерлерді салыстырып: «Керамикалық бұйымдардың барлық түрлерінің фрагменттерінің көптігі қалашықтың өмір сүру дәуірін анықтауға бай материал береді. Ең алдымен, Сарайшықтың сырлы қыш ыдыстарының белгілі немесе моңғол шапқыншылығы қарсаңындағы ескерткішпен және Көне Үргеніш аймағындағы Алтын Орда-Шемаха-қала уақытымен абсолютті ұқсастығы көзге түседі. Керамиканың ұқсастығы соншалық, кейбір ыдыстардың фрагменттерін ұқсас ыдыстар мен Шемаха-қаладан ажырату мүмкін емес. Әдетте моңғол дәуіріне жататын керамиканың бұл түрі Сарайшықты бір жағындағы Алтын Орда сарайларымен де, көне Үргенішпен де байланыстырады...

Сонымен қатар, Сарайшықтың аумағында біз XI-XII ғасырларға жататын Хорезмдік типтегі керамиканың көп мөлшерін жинадық. Керамикалық материалды талдау арқылы Сарайшықтың шығу тегінің моңғол дәуірінен ерте пайда болды деген бұрын айтылған ұсынысты сенімді түрде растауға мүмкіндік береді. Материалдың сипатына қарап Сарайшықтың Хорезммен тығыз байланысын көрсетеді, ол ерте орта ғасырларда, атап айтқанда, XI-XII ғасырларда саудасы дамыған қала болған», деп қорытынды жасайды [РҒАА, 457-қ. 1- т.196-іс, 6,15 п.].

1951 жылы 10 сәуірде КСРО ҒА Тарих және философия бөлімінің кезекті отырысында С.П. Толстовтың «Хорезмская экспедиция 1950 г.» атты баяндамасы тыңдалады. Экспедиция басшысы осы жылғы ғылыми-зерттеу нәтижелерін баяндай келе: «Қысқасы, нақтырақ айтсақ, биылғы жұмысымыз үш бөлікке бөлінді. Экспедицияның басында және соңында біз екі барлау бағытын жүргіздік. Олардың біріншісі - Жайық өзенінің төменгі ағысынан, Үстірт арқылы Хорезмге дейінгі ерте орта ғасырлардағы ескі керуен жолдарымен өтетін жол. Бұл керуен жолы алғаш рет 1946 жылы Үстірттің оңтүстік-шығыс бұрышын әуе барлау кезінде ашылды. Бірақ содан кейін біз оны бірнеше ондаған шақырымға ғана қадағаладық. Биыл М.А. Орловтың жетекшілігімен біздің экспедиция отряды осы жолдың барлығынан өтіп, ерте ортағасырлық сарай керуендерінің көптеген қирандыларын зерттеді. Осы маршруттың ең қызықты нәтижесі Жайық өзенінің төменгі ағысында орналасқан Сарайшық қалашығын зерттеу болды. Бұл қалашық моңғол кезеңінің дереккөздерінде айтылған. Бұл моңғол, Алтын Орда қалашығы болғанына ешкім күмән келтірмеді. Алайда, өткен жылғы зерттеу көрсеткендей. Сарайшық төбесінің төменгі қабаты моңғолға дейінгі және материалдың табиғаты бойынша ол XI ғасырдағы Хорезм ескерткіштерінен айтарлықтай ерекшеленбейді. Басқаша айтқанда, бізде қазір бұл ескерткішке берілген сарай атауы оның бастапқы атауы емес деп санауға толық негіз бар. Сонымен, бекініс қаласы XI ғасырда, мүмкін X ғасырда салынған. Сөзсіз төменгі Оралдың, төменгі Еділ бойының Хорезм ықпалында болған. Осылайша, алдыңғы жылдардағы материалдар, Хорезмнің төменгі және Орта Еділ бойындағы ерте орта ғасырлардағы тарихи оқиғаларда атқарған үлкен рөлі туралы тұжырымдар жаңа деректермен расталады», деп М.А. Орлов тұжырымын бекіте түседі [РҒАА, 457-қ. 1- т.196-іс, 3-4 п.].

С.П. Толстовтың Сарайшық туралы тың қорытындылары М.П. Орловтың 1,5 баспа табақтан тұратын «О разведках караванного пути из Хорезма в Повольже (по работам 1950 года)» мақаласымен үндесті [РҒАА, 457-қ. 1- т.196-іс, 7-8 п.].

Тарих институтының археология секторының меңгерушісі А.Х. Марғұлан 1950 жылы жасалған экспедиция жұмысы туралы жылдық есебінде атқарылған ғылыми – зерттеу жұмыстарына тоқталған. Ә. Марғұлан Батыс Қазақстан археологиялық экспедиция жетекшісі ретінде Жайық өзені бойында орналасқан Гурьев облысындағы ортағасырлық Сарайшық қаласы мен Сағыз және Ембі (Жем) бассейндерінде орналасқан бірқатар керуен-сарайлардың қирандыларын алдын-ала барлау, зерттеу жұмыстарымен айналысқан. Одан әрі Сарайшық қаласының топографиялық картасын және Жайықтың төменгі ағысынан Сырдария мен Үргенішке (Хорезмге) баратын керуен жолдарына барлау жүргізген [ҚР ҒЖБМ ҒК ҒОА. 11-қ. 1-т. 557-іс. 12-п.]. Әлкей Хақанұлы кейін Ғылыми Кеңесте «Научный отчет о работе Западно-Казахстанской экспедиции 1950 года» атты есепті баяндамасын жасаған. Сонымен бірге осы сапарында Гурьев облыстық өлкетану музейінің қызметкерлерімен кездесіп, дәріс оқып, ақыл-кеңестерін беріп, пікір алмасқан [ҚР ҒЖБМ ҒК ҒОА. 11-қ. 1-т. 557-іс. 13-п.]. Ол ҚазКСР ҒА Орал-Ембі қызметкерлеріне де ғылыми кеңес берген [ҚР ҒЖБМ ҒК ҒОА. 11-қ. 1-т. 557-іс. 14-п.]. Ғалымның басшылығымен «Ежелгі Қазақстанның құрылыс өнері қалаларының тарихынан» деп аталатын 8 баспа табақ еңбек 1950 жылы Қаз КСР ҒА жанындағы басылымнан жарық көрген [ҚР ҒЖБМ ҒК ҒОА. 11-қ.1-т. 557-іс. 12-п.].

Ал археология секторының кіші ғылыми қызметкері А.Г. Максимова 1950 жылғы атқарған жұмыстары туралы есебінде жоспардан тыс «...1950 жылғы Батыс Қазақстан археологиялық экспедициясының камералды өңдеу жұмыстарымен айналысқанын, инвентарлық тізім, материалдық мәдениет ескерткіштерін тазалау және сүйек материалдарын анықтау жұмыстарымен шұғылданғанын», - деп атап өтеді [ҚР ҒЖБМ ҒК ҒОА. 11-қ. 1-т. 557-іс. 7, 41-п.]. Археология секторының лаборанты Л.В. Агапова 1950 жылғы негізгі жасалған жұмыс жоспары бойынша есебінде Хорезм экспедициясына арнап 2 альбом жасақтағанын және Ә.Х. Марғұлан бастаған «Сарайшық – Ұлытау» далалық барлау экспедициясы материалдарын өңдеу жұмыстарымен айналысқанын жазады [ҚР ҒЖБМ ҒК ҒОА. 11-қ. 1-т. 557-іс. 7, 43-п.]. Есептен белгілі болғандай, есепті жылда басылымнан «Из истории городов строительного искусства древнего Казахстана» атты еңбегі жарық көрген. Әлкей Хақанұлы осы жылы «Научный отчет о работе Западно-Казахстанской

экспедиции 1950 года» атты есебін тапсырып, бұл есепті осы жылдың қыркүйек айында ТАЭИ Ғылыми Кеңесіне ұсынып, баяндама жасаған [ҚР ҒЖБМ ҒК ҒОА. 11-қ. 1-т. 557-іс. 7, 46-п.].

Ғылым Академиясының Тарих, археология және этнология институтының ғылыми қызметкері Г.И. Пацевич 1950 жылдың жеке жұмыс жоспарының орындалуы туралы есебінде Батыс Қазақстан экспедициясы жетекшісінің орынбасары қызметінде жұмыс жасағанын атап өтеді [ҚР ҒЖБМ ҒК ҒОА. 11-қ. 1-т. 68-іс. 54-п.]. Осы құжаттың 73-ші парағында авторы белгісіз, Орал қаласының тұрғыны 1950 жылдың 9 желтоқсанында Сениговаға жолдаған хатында: «Мен біздің өлкеміздегі археологиялық орындар туралы жазбаша дереккөздерді кездестірмедім, тек қарт адамдардың ауызша айтқан аңыз әңгімелерінен ғана білемін. 1926 жылы біздің вокзалдың жанында ондаған үйінділер зерттелді, олардан үй заттары және қару-жарақ сармат-скиф мәдениетінің ескерткіштері табылды... Орал педагогикалық институтында соғысқа дейін бір оқытушы біздің облыстың археологиялық картасын сызған болатын, оған 3000-ға дейін тарихи ескерткіштер енгізілді. Бұл карта қазір жоқ және ол оған қатты өкінеді. Мен онымен жаңа картаны қайта жасау туралы сөйлестім, бірақ ол қандай да бір себептермен қаламады. Мен одан Долина мен Бөрлі ауылдарының арасындағы қорғандар біздің облысымызда өмір сүрген қалмақтарға тиесілі екенін білдім. Бұл қоныстар «40 мар», - деп аталады» [ҚР ҒЖБМ ҒК ҒОА. 11-қ. 1-т. 68-іс. 73-п.]. Хат соңында өткен жылы Гурьев қаласына жақын көне Сарайшықта қазба жұмысы жүргізілгенін хабарлайды [ҚР ҒЖБМ ҒК ҒОА. 11-қ. 1-т. 68-іс. 73 об-п.].

Институт қызметкері Т. Сенигова 1950 жылдың 10 қазанында М.Е. Массонға хат жолдайды. Хатта Археология секторында баспаға институттың IV басылымы журналы даярланып жатқанын хабарлап, Ә.Х. Марғұлан қазбаларынан табылған нумизматикалық коллекцияны оқып, мақала даярлаймын деген болатынсыз. Соған егер сіздің мүмкіншілігіңіз болса даярлап, 7 қарашаға дейін мақалаңызды жіберсеңіз», - деген өтініш жолдар жазылған [ҚР ҒЖБМ ҒК ҒОА. 11-қ. 1-т. 68-іс. 77-п.]. 1950 жылдың 18 қарашасында Ташкенттен М.Е. Массон Тарих, археология және этнография институтына хат жолдап: «10.10.1950 жылы жазған хатыңызды алдым.... Жақын арада Ә.Х. Марғұланның экспедициясы кезеңінде табылған, жерленген қорғандардан қазылған монеталарды дереу оқып, қайыра жіберемін....», - деген жауап қайтарады 1 [ҚР ҒЖБМ ҒК ҒОА. 11-қ. 1-т. 68-іс. 76-п.].

Ә. Марғұлан басқарған Сарайшықтағы қазба қорытындысы 1951 жылы 24 сәуірде КСРО Ғылым Академиясының материалдық мәдениет тарихы институты пленумының Орта Азия археологиясы секциясына шығарылып, «Сарайшықтағы қазба жұмыстары» атты баяндамасы тыңдалады. Онда ғалым қаланың орнын қазу барысында қала дамуының үш кезеңін анықтағанын, моңғолға дейінгі кезең (XI-XIII ғғ.), Алтын Орда заманы (XIII-XIV ғғ.) және Қазақ-Ноғай заманы (XV-XVI ғғ.) қабаттарынан тұратынын ғылыми негіздеп береді. Ә. Марғұлан 1951 жылы КСРО-дағы Бүкілодақтық археологиялық Кеңес отырысында қазба қорытындылары туралы баяндамасын 21 шағын тезиске сыйғызып баяндайды [ҚР ҒЖБМ ҒК АИА. 11-қ. 2-т. 219-іс.4-п.; Мұқтар, Жұмабаев, 2020:4-10] (2-сурет).

2 сур. Сарайшықтағы қазба жұмыстары. 1950 ж. «Сарайшық» музей-қорығы қоры
[Figure 2. Excavations in Sarayshik. 1950 "Sarayshik" museum-reserve fund]

Сонымен Сарайшық пен Ұлытау арасында жүргізілген Батыс Қазақстан экспедициялық барлау нәтижесінде Ә.Х. Марғұлан бастаған ғалымдар төмендегідей ғылыми нәтижелерге қол жеткізеді:

1. Көне Сарайшық қаласының топографиялық келбеті мен стратиграфиясын белгілеу, қалашықтың егжей-тегжейлі топографиялық түсірілімін жасау.

2. Алғаш рет қалашықтың стратиграфиялық қазбасы қаланды, бұл қалашықтың мәдени қабаттарын анықтауға мүмкіндік берді, атасақ, Сарайшықтың мәдени өмірінің ерте кезеңдерінің дамуын сипаттауға мүмкіншілік береді.

3. Экспедиция маңызды керуен жолдарының қиылысында орналасқан Дешті Қыпшақтың ірі саяси, сауда орталықтарының бірі - Сарайшық қаласының келбетін бекітеді.

4. 500 жыл бойы Сарайшықтың мәдениетін, экономикасын және тарихын сипаттайтын үлкен нақты материалдар жинайды.

5. Экспедицияның маңызды нәтижелерінің бірі ретінде алғаш рет Сарайшық қаласынан Үргеніш қаласына, Торғай және Ұлытау далаларына дейінгі ежелгі керуен жолдарының іздері анықталды деген тұжырымға келеді [ҚР ҒЖБМ ҒК ҒОА 11-қ. 1-т. 67-іс. 15 п.]. Одан әрі осы сапарында экспедиция мүшелері Сағыз өзені, Жем, Хобда, Темір өзендері маңы бассейнінен және өзге де елді аймақтар маңынан қиранды тұрақтар мен көне керуен – сарайлардың орнын ашқан [ҚР ҒЖБМ ҒК ҒОА 11-қ. 1-т. 67-іс. 16 п.]. Бұл істе ғалымның қызмет бабында жазысқан хаттары, жазбалары сақталған. Марғұлан қорында экспедиция нәтижесінде Ойылдан табылған ортағасыр тиындары, XIV ғасыр араб ақшасы туралы мәліметтер береді [ҚР ОМА Р2415-қ. 1-т. 578-іс. 10 п.].

Осы зерттеулер нәтижесінде Әлкей Хақанұлының 1950 жылы «Из истории городов и строительного искусства древнего Казахстана» атты 7,7 баспа табақтан тұратын ғылыми еңбекті шығаруды институт жоспарына енгізгені туралы кездеседі [ҚР ҒЖБМ ҒК ҒОА 11-қ. 1-т. 67-іс. 21 п.].

Архив қорларында ғалымның батысқа ұйымдастырылған экспедициясы кезінде жазысқан хаттардың түпнұсқалары сақталған. Соның ішінде Москва қаласының студентінің хаты назар аударарлық: «Аса Құрметті Әлкей Хақанұлы! Сізге жазып отырған Мәскеу университетінің студенті, Сергей Павлович Толстовтың түлегі - Садоков Рюрик. Биыл университетті Орта Азия археологиясы кафедрасы бойынша бітіремін. Менің жұмысымның тақырыбы «Хорезмнен Повольжеге апаратын Үстірт керуен жолы». Сізге 1950 жылғы Хорезм экспедицияларының Жайық өзеніндегі Сарайшықтан Көне-Үргенішке дейінгі бағыты таныс шығар. Сарайшықта біздің барлаумен бірге Сіздің басшылығыңызбен жүргізілген қазба жұмыстары туралы Сізге хабарласуға мүмкіншілік алып отырмын. Сарайшық материалдарымен жұмыс істей отырып, мен С.П. Толстовтың осы бағыт туралы есебін алдым, онда (Сарайшық) ол X-XI ғасырлардың моңғолға дейінгі қабатын таптым...», - дей келе ғалымнан Сарайшық қаласы туралы ойларымен бөлісіп, кеңесін алған [ҚР ОМА, Р2415-қ. 1-т. 595-іс. 1-п.]. Құжатта ортағасырлық Сарайшық орнынан бірнеше тарихи қабаттар, соның ішінде, моңғол кезеңіне дейінгі X-XI ғасырларға тиесілі қабаттың табылуын жазады. Бұл ортағасырлық Сарайшық тарихының алтынордалық Жошы Ұлысы кезеңінен де бұрын Дешті Қыпшақтың тұрақты мекені болғанын айғақтайды.

Қорытынды. Қорыта келгенде, Ә. Марғұлан Сарайшыққа қатысты өзіне дейінгі бар материалдарды саралап, «Сарайшық – Ұлытау» және Батыс Қазақстан (Сарайшық) археологиялық экспедициясын ұйымдастырды. Заманында экспедиция КСРО ғалымдарының назарын Сарайшықты сақтау мен ғылыми зерттеудің маңыздылығын дәлелдеп, назарын аудартты. Ғалымның экспедиция қорытындылары Толстов басқарған Хорезм экспедициясымен үндесті және болашақта оның одан әрі зерттелуіне жол ашты.

Экспедиция ортағасырлық Сарайшықтың мәселесін бүкілодақтық археологтардың талқысына шығарды. Нәтижесінде қаланың даму кезеңдері, оның Ұлы Жібек жолында атқарған қызметін жаңа деректермен толықтырды. Ә. Марғұланның Сарайшықтағы қазба жұмыстарынан соң жасаған тұжырымдары бүгінде толыққанды дәлелденіп отыр. Солардың ішінде Сарайшық қаласының Европа мен Азия орталығындағы ең басты сауда тораптарының бірі екендігі, керуен жолдарындағы Ұшқан, Сам, Боқаш ата, Таскешу, Астана және өзге де қалалардың болғаны, Сарайшықта Қасым ханға тамаша сәулет ескерткішінің тұрғызылғаны, Алтын орда хандарының резиденциясы, қаланың қолөнершілер қаласы болғаны туралы тұжырымдары кейінгі зерттеулермен дәлелденді. Зерттеуші іздерімен Сарайшық ғалымдары Таскешу – Сарайшық аралығынан бүгінге дейін ғылым үшін белгісіз саналған Күліш керуен сарайын, ондаған алтынордалық тұрақтарды, Сарайшық – Сарай Бату қалалары аралығынан Қарағайлы, Ащысай қалашықтарын тапты. Жаңа алтынордалық ескерткіштер

орындарыда бүгінде археологиялық қазба жұмыстары жүріп жатыр. Зерттеуге антрополог, генетик, нумизмат ғалымдар қатысты. Олар жариялаған ғылыми ізденістер жарық көрді.

Дегенмен Ә. Марғұланның Сарайшыққа қатысты тұжырымдары бұл бағыттағы ізденістерді жалғастыру қажеттігін айқындайды. Мәселен ғалымның Сарайшық қаласының моңғолдық кезеңге дейінгі мәдени қабаттарын зерттеу аса маңызды. Ғалымның қаланың қалыптасу кезеңдерін қыпшақтармен байланыстыруы кезінде КСРО ғалымдарының да қызығушылығын туғызған болатын. Алдағы уақытта оны іс жүзіне асыру басты міндет.

Дереккөздер

ҚР ҒЖБМ ҒК АИА – Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым Комитетінің Әлкей Марғұлан атындағы Археология институтының архиві

ҚР ҒЖБМ ҒК ҒОА – Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым Комитетінің «Ғылым Ордасы» архиві

ҚР ОМА – ҚР Орталық Мемлекеттік архиві

РҒА ММТИА – Ресей ғылым академиясының Материалдық мәдениет тарихы институтының мұрағаты

РҒА ЭАИА – Ресей Ғылым Академиясы Н.Н. Миклухо-Маклай атындағы Этнология, антропология институты архиві

РҒАА – Ресей Ғылым Академиясы архиві

Sources

QR ҒЖБМ ҒК АИА – Qazaqstan Respublikasy Ǵylym jәne joǵary bılım ministrлігі Ǵylym Komitetiniń Älkei Marǵulan atyndaǵy Arheologia institutyńyń arhivі [Archive of the Institute of Archeology named after Alkei Margulan of the Scientific Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan]

QR ҒЖБМ ҒК ҒОА – Qazaqstan Respublikasy Ǵylym jәne joǵary bılım ministrлігі Ǵylym Komitetiniń «Ǵylym Ordasy» arhivі [Archive «Gylym Ordasy» of the Science Committee of the Ministry of Science and higher education of the Republic of Kazakhstan]

QR OMA – QR Ortalyq Memlekettik arhivі [Central State archive of the Republic of Kazakhstan]

RǴA EAIA – Resei Ǵylym Akademiasy N.N. Mikluho-Maklai atyndaǵy Etnologia, antropologia instituty arhivі [Archive of the Institute of Ethnology, anthropology named after N. N. Miklukho-Maclay of the Russian Academy of Sciences]

RǴA MMTIA – Resei ǵylym akademiasynyń Materialdyq мәdeniet tarihy institutyńyń arhivі [Archive of the Institute of the history of material culture of the Russian Academy of Sciences]

RǴAA – Resei Ǵylym Akademiasy arhivі [Archive of the Russian Academy of Sciences]

Әдебиеттер

Elvin Yıldırım – *Yıldırım Elvin*. Yassı Taş Mezar Kültürü ve Türk Etnogenezi (Elvin Yıldırım, Zhalpaq Tas Qorym Mádienieti jáne Túrik Etnogenezi) // *Türkiyat Mecmuası – Journal of Turkology*. 2024. Vol. 34. No. 1. Pp. 52–53.

Serhan Cinar – *Cinar Serhan*. Development of archeology in independent Kazakhstan (Serkhan Chynar, Táuelsiz Qazaqstan arkheologiyasynyń bolaşaǵy) // *Marǵulan oqýlary* – 2021. Vol. 1. P. 165.

Ахметова, 2013 – *Ахметова Ұ*. Орынбор Ғылыми мұрағаттық комиссиясы (1887–1918 жж.). Алматы: «Арыс» баспасы, 2013. 320 б.

Әлкей Марғұлан, 2019 – *Әлкей Марғұлан және совет билігінің қыспағы* / <https://www.azattyq.org> ka... 28 тамыз 2019 жыл. (қаралған күні: 09.08.2024)

Бейсенов және өзге де, 2017 – *Бейсенов А.З., Джумабекова Г.С., Базарбаева Г.А.* Путь к изучению древностей центра страны: история создания первой археологической экспедиции Казахской Академии наук // Археологическое наследие Центрального Казахстана: изучение и сохранение. Сборник научных статей, посвященный 70-летию организации Центрально-Казахстанской археологической экспедиции Академии наук Казахстана. Алматы: Научно-исследовательский истории и археологии «Бегазы-Тасмола», 2017. Т. 1. 252 с.

Жумабаев, 2020 – *Жумабаев А.Ж.* Батыс Қазақстан археологиялық экспедициясы және Сарайшық/ «Алтын Орда кезеңі: уақыт пен кеңістік аясында» халықаралық ғылыми-практикалық конференциясының баяндамалар жинағы (17 маусым, 2020 жыл) Жалпы ред. Кайргалиева Г. – Атырау: Х. Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университетінің баспасы, 2020. 152 б. 124–131-бб.

Жұмабаева, Кипиев, 2015 – Сарайшық – бабалар мұрасы. Сарайшық қалашығының тарихы туралы дереккөздер / Құр. Ж.К. Жұмабаева, М.Қ. Кипиев / Ғыл. ред. Ж.К. Жұмабаева. Атырау: «Ағатай» баспасы, 2015. 224 б.

Касенов, 2011 – *Касенов М.* Академик Ә. Марғұланның Сарайшықтағы зерттеулері // Х. Досмұхамедов атындағы Атырау университетінің Хабаршысы. 2011. № 4 (23).

Манапова, 2021 – *Манапова Ә.М. Ә.Х.* Марғұланның еңбектеріндегі керуен жолдары // Қазақстан Археологиясы. 2021. № 4 (14). 50-63-бб.

Маргулан, Агеева, 1948 – *Маргулан А.Х., Агеева Е.И.* Археологические работы и находки на территории Казахской ССР (с 1926 по 1946 гг.) // Известия АН КазССР. Серия археология. 1948. Вып. 1. С. 124 – 135.

Мұқтар және өзге де, 2018 – *Мұқтар Ә.Қ., Ахметова У.Т., Сәрсенбаев Е.С. Н.К.* Арзютов ортағасырлық Сарайшық қаласын зерттеуші / *М. Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан мемлекеттік университетінің Хабаршысы.* 2018. № 4. 279–289-бб.

Мұқтар, 2019 – Мұқтар Ә. Өлкей Марғұланның Сарайшықты зерттеуі // *Егемен Қазақстан.* 2019. № 44.

Мұқтар, Жұмабаев, 2020 – *Мұқтар Ә.Қ., Жұмабаев А.Ж.* Өлкей Марғұлан және Сарайшық // *Мәдени мұра.* 2020. № 1. 4–10-бб.

Ысмаилов, 2004 – *Ысмаилов Е.* Ғасырлар сыры // Ғұлама. Тұлға. Тағдыр. Тағылым. (Өлкей Марғұлан туралы естелік мақалалар, деректі әңгімелер, очерктер, өлең-арнаулар). Павлодар: ТОО НПФ «ЭКО», 2004. 254 б.

References

Akhmetova, 2013 – Akhmetova, U. Orynbor Gylymi murağattıq komissiyasy (1887–1918 zhzh.) [Orenburg Scientific Archival Commission (1887–1918)]. Almaty: "Aris" baspasy, 2013. 320 p. [in Kazakh]

Zhumabayeva, Kipiev, 2015 – Saraishyq – babalar murasy. Sarayshyq qalashyğynyn tarihy turaly derekközder [Sarayshyk - the heritage of our ancestors. Sources about the history of the town of Sarayshyk] / Qur.: Zh.K. Zhumabayeva, M.Q. Kipiev; Gyl. red.: Zh.K. Zhumabayeva. Atyrau: "Ağatai" baspasy, 2015. 224 p. [in Kazakh]

Alkey Margulan jane sovet biliginin kuspagi, 2019 – *Alkey Margulan jane sovet biliginin kuspagi* [Alkei Margulan and the oppression of the Soviet authorities]. URL: <https://www.azattyq.org> › ka... 28 tamyz 2019 jil. [in Kazakh]

Beysenov, Djumabekova, Bazarbaeva, 2017 – *Beysenov A.Z., Djumabekova G.S., Bazarbaeva G.A.* Put k izucheniyu drevnostey tsentra stranyi: istoriya sozdaniya pervoy arheologicheskoy ekspeditsii Kazahskoy Akademii nauk [The way to study the antiquities of the center of the country: the history of the creation of the first archaeological expedition of the Kazakh Academy of Sciences] // *Arheologicheskoe nasledie Tsentralnogo Kazahstana: izuchenie i sohranenie. Sbornik nauchnykh statey, posvyaschennykh 70-letiyu organizatsii TSentralno-Kazahstanskoy arheologicheskoy ekspeditsii Akademii nauk Kazahstana.* – Almaty: Nauchno-issledovatel'skiy istorii i arheologii «Begazyi-Tasmola», 2017. T. 1. 252 p. [in Russian]

Zhumabaev, 2020 – *Zhumabaev A.Zh.* Batys Kazakstan arheologiyalyk ekspeditsiyasy zhane Sarayshyk [West Kazakhstan archaeological expedition and Sarayshyk] / «Altın Orda kezeni: uakit pen kenistik ayasyında» halykaralyk gilymi-praktikalyik konferentsiyasyinyin bayandamalar jinagi (17 mausim, 2020 jyl) Jalpyi red. Kayrgalieva G. Atyrau: H. Dosmuhamedov atindagi Atyrau memlekettik universitetinin baspasy, 2020. 152 p. Pp. 124–131. [in Kazakh]

Margulan, Ageeva, 1948 – *Margulan A.H., Ageeva E.I.* Arheologicheskie raboty i nahodki na territorii Kazahskoy SSR (s 1926 po 1946 gg.) [Archaeological works and finds on the territory of the Kazakh SSR (from 1926 to 1946)]. *Izvestiya AN KazSSR. Seriya arheologiya.* 1948. Vyip. 1. Pp.124–135. [in Russian]

Muktar, Ahmetova, Sarsenbaev, 2018 – *Muktar A.K., Ahmetova U.T., Sarsenbaev E.S. N.K.* Arzyutov ortagasirlik Sarayshyk kalasyin zertteushi [N.K. Arzyutov is a researcher of the medieval city of Sarayshyk]. *M. Otemisov atyndagi Batis Kazakstan memlekettik universitetinin Habarshysi.* 2018. №4. Pp. 279–289. [in Kazakh]

Muktar, Zhumabayev, 2020 – *Muktar A.K., Zhumabayev A.Zh.* Alkey Margulan zhane Sarayshyk [Alkey Margulan and Sarayshyk]. *Madeni mura.* 2020. № 1. Pp. 4-10. [in Kazakh]

Yismailov, 2004 – *Yismailov E.* Fasirlar siri [The secret of the ages]. Gulama. Tulga. Tagdir. Tagilim (Alkey Margulan turalyi estelik makalalar, derekti angimeler, ocherkter, olen-arnaular). Pavlodar: TOO NPF "EKO", 2004. 254 p. [in Kazakh]

Manapova, 2021 – Manapova, A.M. A.Kh. Margulannyn eńbekterindegi keruen zholdary [Caravan routes in Margulan's works]. *Qazaqstan Arkheologiyasy.* 2021. No 4 (14). Pp. 50–63. [in Kazakh]

Serhan Cinar – Cinar, Serhan. Development of archeology in independent Kazakhstan (Serkhan Chynar, Táuelsiz Qazaqstan arkheologiyasynyń bolaşaғы). *Marğulan oqylary* – 2021. Vol. 1. P. 165.

Elvin Yıldırım – Yıldırım, Elvin. Yassı Taş Mezar Kültürü ve Türk Etnogenezi (Elvin Yıldırım, Zhалпақ Tas Qorym Mádienieti jáne Túrik Etnogenezi). *Türkiyat Mecmuası – Journal of Turkology.* 2024. Vol. 34. No. 1. Pp. 52–53.

МАЗМҰНЫ/ СОДЕРЖАНИЕ/ CONTENT
ОТАН ТАРИХЫ. 2025. Т. 28. № 2

<i>Abdualy A.B., Dzhursunbaev B.A., Tokbolat S.T.</i> FROM UNCHARTED FRONTIER TO IMPERIAL DOMAIN: RECONNAISSANCE EXPEDITIONS IN THE KAZAKH STEPPE.....	272
<i>Айдарбаева Р.К., Уалиева С.К.</i> БОСҚЫНШЫЛЫҚ ЖӘНЕ ҚАЗАҚ БАЛАЛАРЫНЫҢ ТАҒДЫРЫ (XX ғ. 30-жж.).....	290
<i>Ахметова У.Т.</i> ӘЛКЕЙ МАРҒҰЛАН ЖӘНЕ САРАЙШЫҚ АРХЕОЛОГИЯСЫ.....	307
<i>Beisembayeva A.R.</i> KHAN UALI AND THE DECLINE OF KHANATE AUTHORITY IN THE EARLY XIX CENTURY.....	320
<i>Belyalova A., Zhengis Zh.Zh.</i> FAMINE IN KAZAKHSTAN IN THE 1930S AND ITS REPRESENTATION IN FOREIGN HISTORIOGRAPHY.....	330
<i>Egamberdiyev M., Akhantaeva A.</i> FIGURE OF OTEBAI AULIE AS A COMPONENT OF KAZAKH SACRED TRADITION AND HISTORICAL MEMORY.....	340
<i>Zhakibayeva G.B., Oteпова G.E., Kussainov D.Zh.</i> SYSTEMATIZATION OF ARCHIVAL DOCUMENTS ON THE CONQUEST OF SOUTHERN KAZAKHSTAN IN THE MIDDLE OF THE XIX CENTURY.....	352
<i>Зинуров Р.Н.</i> О МЕСТЕ ОСПАНА БАТЫРА В КАЗАХСКОЙ ИСТОРИИ.....	364
<i>Карлыбаев М.А., Идрисов А.Р.</i> ПРОБЛЕМЫ ИДЕНТИФИКАЦИИ АВТОРА КНИГИ «РАДД АЛЬ МАНХУЛ».....	377
<i>Kairullina A., Maksutova A.</i> PERSONALITY AND ACTIVITIES OF THE FIRST KAZAKH OFFICIAL OF THE MIDDLE ZHUZ: SHON BI EDIGEULY.....	388
<i>Касымова Д.Б., Каримова А.Е., Кудайбергенулы Б.</i> НЕМЦЫ В КАЗАХСКОЙ ССР В 1950–1970-е ГОДЫ: СОЦИАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ.....	396
<i>Құмыспаев С.С., Избасарова Г.Б.</i> ПРОБЛЕМЫ ПОСТКОЛОНИАЛИЗМА И ДЕКОЛОНИЗАЦИИ В МИРОВОЙ И ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ИСТОРИИ.....	415
<i>Қусайнова Ж.А., Бакирова Ж.Е.</i> ЖОШЫ ҰЛЫСЫ: ТАРИХИ ЖАДТЫ ҚАЙТА ЖАНДАНДЫРУ МЕН ТАРИХИ РЕКОНСТРУКЦИЯ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	429

Муканова Г.К.

ПЛЮСЫ И МИНУСЫ КОРЕНИЗАЦИИ. НА ПРИМЕРЕ АКМОЛИНСКОЙ ГУБЕРНИИ, 1920-е гг.....446

Ногайбаева М.С., Түменбай Ы.Н.

XIV–XV ҒАСЫРЛАРДАҒЫ АЛТЫН ОРДАНЫҢ САЯСИ ЖҮЙЕСІНІҢ ЭВОЛЮЦИЯСЫ: ТАЙПА БЕКТЕРІНІҢ ЫҚПАЛЫ.....460

Оспанова А.Қ.

XX ҒАСЫРДАҒЫ ШЫҒЫС ТҮРКІСТАН ҚАЗАҚТАРЫНЫҢ КӨШІ-ҚОН ТАРИХЫ: ҚҰЖАТТЫҚ МАТЕРИАЛДАР НЕГІЗІНДЕ ЗЕРТТЕУ.....474

Сағнайкызы С., Сартаев С.А.

КАДРОВАЯ ПОЛИТИКА И ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ РАЗВИТИЕ РАБОТНИКОВ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ КАЗАХСТАНА (1925–1932 гг.) В КОНТЕКСТЕ СОЦИАЛЬНОЙ УСТОЙЧИВОСТИ.....490

Сисенбаева А.А., Калыбекова М.Ч.

ПОЛЬША АУМАҒЫНДАҒЫ КОНЦЛАГЕРЬЛЕРДЕГІ ҚАЗАҚСТАНДЫҚ СОҒЫС ТҮТҚЫНДАРЫНЫҢ КҮНДЕЛІКТІ ӨМІРІ: СЕРГЕЙ ВОРОПАЕВ КҮНДЕЛІГІ МЫСАЛЫНДА (1941–1945).....500

Темирханов Б., Муталиев М., Сауырқан Е.

XX Ғ. БАСЫНДА ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРЫНДАРЫНДА БІЛІМ АЛҒАН ҚАЗАҚ СТУДЕНТТЕРІ: «ҚАЗАҚ» ГАЗЕТІ НЕГІЗІНДЕ.....510

Torgautova Sh.A., Sugirbaeva G.D.

TURAR RYSKULOV'S STATE ACTIVITIES IN THE FINANCIAL COMMITTEE UNDER THE COUNCIL OF PEOPLE'S COMMISSARS OF THE TURKESTAN ASSR IN 1922–1923 (DEDICATED TO THE 130TH ANNIVERSARY OF TURAR RYSKULOV'S BIRTH).....520

Тулепбергенов Г.М., Утегенов М.З.

ПОВСЕДНЕВНАЯ ЖИЗНЬ КАЗАХСКИХ И БАШКИРСКИХ АУЛОВ В 50-60 ГГ. XX ВЕКА.....530

Редакцияның мекен-жайы:

050100, Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко көшесі, 28
Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты
«Отан тарихы» журналының редакциясы

Сайтқа сілтеме: <https://otan.history.iie.kz>

Тел.: +7 (727) 272-46-54.

E-mail: otanhistory@gmail.com.

Журнал Қазақстан Республикасының Ақпарат және қоғамдық келісім министрлігінде
1998 ж. 9 наурызда тіркеліп, N 158-ж куәлігіне ие болды.

Мақалаларды қайта бастырып жариялағанда, микрофильмге және басқа да көшірмелерге
түсіргенде міндетті түрде журналға сілтеме жасау қажет.